

XIII. Leó és a keresztény szocializmus

GERGELY JENŐ

Született 1944-ben Tényőn. 1967-ben az ELTÉ-n szerzett történelem szakos diplomát. Fő kutatási területe a 19-20. századi katolikus egyház története és a keresztény társadalmi-politikai mozgalmak. 1991-től a történettudományok doktora, 1992-től egyetemi tanár, 1995-től az ELTE Újkori Magyar Történeti Tanszékének vezetője.

**Pecci nuncius
Belgiumban**

Az egyháztörténeti irodalom és az egyetemes történeti munkák általában egyetértenek abban, hogy a 19. század legjelentősebb római pápája XIII. Leó (1878-1903) volt. Az egyházon túlmutató történelmi jelentőségű működésének lényegét ő maga első, programadó enciklikájában, az 1878. április 21-én közzétett *Inscrutabili Dei consilio*ban foglalta össze: az egyházat és a kultúrát összhangba kell hozni, a modern világot kereszténnyé, a kereszténységet pedig modernné, korszerűvé kell tenni. A program az egyháznak elszigeteltségéből való kitörését, a korhoz történő csatlakozását hirdette meg. Tehette ezt azon a szilárd alapon, amelyet az I. Vatikáni zsinat (1869-1870) megalkotott. Mindez minőségi változást tett lehetővé a katolicizmus és a polgári társadalom viszonyának alakulásában.

Gioacchino Pecci gróf, a későbbi pápa 1810. március 2-án született a Róma környéki Carpinetóban, nagymúltú és vagyonos arisztokrata családban. A jezsuitáknál nevelkedő ifjú a papi hivatást választva a szentszéki diplomácia szolgálatába lépett. Pályája gyorsan ívelt felfelé. 27 éves korában már pápai prelátus, alig 33 évesen címzetes érsek és belgiumi apostoli nuncius. Három évet töltött a belga fővárosban megismerve a látványosan fejlődő kapitalizmust, a polgári társadalmat. Belgium ekkor a liberális katolicizmus hazájának mondható, ahol a katolikus társadalom reneszánsza bontakozott ki. A belga példa a demokrácia, az alkotmányos parlamentarizmus és a katolicizmus együttműködésének lehetőségét mutatta. Pecci nuncius itt szerzett tapasztalatai a későbbiekben nagymértékben meghatározták korszakváltónak bizonyuló pápaságának társadalmi-politikai programját. IX. Piusz pápa 1846-ban Perugia érsekévé nevezte ki, 1853-ban pedig a bíborosok közé emelte.

IX. Piusz halálát követően, 1878. február 20-án a vatikáni Sixtus-kápolnában Pecci bíborost választották pápává, aki a XIII. Leó nevet vette fel. (Elődjeit még a Quirinaléban választották, amelyben ekkor már az olasz király lakott...) XIII. Leó pápasága átfogta a 19. század utolsó harmadát. Pontifikátusa alatt a katolikus egyház életében számos reformra került sor, amelyeknek részei voltak a társadalmi-politikai kérdésekben történő előrelépések is. Leó pápa 48 enciklikát (apostoli körlevelet) adott ki, és ezek jelentős része társadalmi — politikai problémákkal (is) foglalkozott: azzal a kérdéssel, hogy az egyház lényegének, evangelizációs küldetésének teljesítésével miként csatlakozzék az immár polgári világ-

hoz. A megoldás végülis a polgári társadalom, a polgári világ értékrendjének kritikai elfogadása lett.

A közéletben való részvétel elve

Az idevágó pápai megnyilatkozások sajátos belső logikát követve összefüggő sort alkotnak, visszautalva az elődök tanítására, de legfőképpen az evangéliumokra. A keresztény közélet elveiről szóló *Diuturnum illud* (1881), az *Immortale Dei* (1885), a keresztény állampolgárok kötelességeivel foglalkozó *Sapientia christiana* (1890) Itáliát kivéve arra ösztönözte a katolikusokat — klerikusokat és világiakat egyaránt —, hogy aktívan vegyenek részt a közéletben, a politikában, mert csak így érvényesíthetők a keresztény erkölcsi szempontok. Míg Olaszországban továbbra is érvényben maradt a „Non expedit!” elve, addig más európai országokban, így a Benelux-államokban vagy német nyelvterületen sikereket is elértek a keresztény (interkonfesszionális) vagy az exkluzív katolikus politikai pártok, társadalmi mozgalmak és szervezetek — nem utolsósorban a munkásszervezetek, a keresztény-szociális szakszervezetek.

A kiváló diplomáciai érzéssel és tapasztalatokkal rendelkező Leó pápa széles látókörével és államférfiúi kvalitásaival valóban a „királyok és államfők pápája” volt. Sikerral vezette vissza a pápaságot a nemzetközi életbe, a nemzetközi diplomáciába, és egyre növekvő erkölcsi tekintélyénél fogva azokkal egyenrangúvá tette. Ugyanakkor a keresztény értékekkel összegyeztethetőnek látta a polgári erényeket és erkölcsöket, ám fellépett a társadalmi igazságtalanságok csökkentése érdekében és mintegy legitímálta a munkásság, a munkavállalók jogos érdekeit.

A pápa egyértelművé tette az egyház álláspontját az államforma kérdésében. A *Diuturnum illud* enciklikában még ő is elvetette a népfenség elvét, és az ideális államformát a monarchiában látta, ahol a hatalom birtokosai a hatalmat Isten kegyéből, az egyház révén kapják. Ezen a felfogáson már 1885-ben, az *Immortale Dei*-ben gyökeresen változtatott: eszerint az egyház az államhoz hasonlóan „tökéletes társaság”, nincs egyetlen államformához sem kötve — elismerve ezáltal akár a demokratikus köztársaságot is. A *Libertas praestantissimum* (1888) enciklikában került sor végül a mérsékelt liberalizmus elismerésére: aki a demokratikus államformát támogatja, nem sérti meg vallási kötelességeit.

A Rerum novarum

Az eddig említett enciklika-füzér — vagy másként nézve gondolati piramis — csúcspontja, záróköve az 1891. május 15-én kiadott *Rerum novarum* kezdetű szociális enciklika, amely a munkások helyzetéről szólt. Ez a pápai megnyilatkozás lett a keresztény szociális tanítás és mozgalom *Magna Chartája*, és a későbbi, az ilyen tárgyú szentszéki dokumentumok ehhez nyúlnak vissza.

A társadalmi tanítás előzményei

A katolikus társadalmi tanítás első szintézise nem volt előzmények nélküli. Számos nemzetközileg ismert katolikus szakember — klerikusok és világiak egyaránt — a szociológia, a jog, az államelmélet, a közgazdaságtan területén kereste-kutatta a korszerű

válaszokat a liberális kapitalizmus belső ellentmondásaira. Nem egyszerűen a szocialisták és nem elsősorban az ateista és egyházellenes marxista szocializmus „válaszai” ellenében történt mindez, bár kétségtelen, hogy ez is egyik motívuma volt. (Gondoljunk a II. Internacionálé 1889-ben történt megalakulására!) Katolikus részről sokkal inkább egy szuverén, saját belső logikára épülő út-keresés kezdődött az alapvető evangéliumi üzenet pilléreire támaszkodva. A politikai mentalitásukat tekintve kétségkívül konzervatív katolikusok munkásságát az 1885-ben létrehozott „munkabizottság”, a Freiburgi Unió fogta össze, amely évenként tartott konferenciáin a tárgyalta kérdésekről tézisekben összegezte véleményét, és ezeket eljuttatta a Vatikánba.

A kapitalizmus kritikája

A *Rerum novarum* reális kritikáját nyújtotta a liberális kapitalizmusnak, elismerve, hogy a magántulajdonon alapuló piacgazdaságnak nincs alternatívája. A legfőbb igazságtalanságot és bajt a munkások, a munkavállalók kizsákmányolásában látta. Ennek orvoslásához ajánlotta fel az egyház erkölcsi segítségét, útmutatását. Ennek lényege a munkáltató és a munkavállaló (a tőke és a munka) egyenlőségének, egymásra utaltságának és együttműködése szükségességének hangsúlyozása az osztályharcos megoldásokkal szemben. Az enciklikában XIII. Leó túllépett az addigi „egyházi ajánlásokon”: a paternalizmuson, a jótékonykodáson és a „szociális olajcseppek” politikáján. Ehhez képest a bajok okát a struktúra fogyatékoságaiban — nem utolsósorban erkölcsi hibáiban, a kereszténységtől és a természetjogi normáktól történt eltávolodásában — jelölte meg. Ebből következően keresztény erkölcsi szempontból nemcsak elfogadhatónak, hanem kívánatosnak nevezte a munkások érdekeinek védelmét, önvédelmét, a gazdasági-szociális érdekérvényesítést. Mivel ez nem várható csak erkölcsi kötelességként a munkáltatóktól, vagy akár az állam növekvő beavatkozásától sem, ezért a munkásoknak maguknak kell szervezkedniük, amelyet az egyház támogat. Mindez a keresztény szindikalizmus (szakszervezeti mozgalom) elismerését, illetve ösztönzését jelentette. Az egyház társadalmi tanításának tengelyében álló bonum commune, a közjó elérése nem lehetséges paternalizmussal, hanem korporatista szerveződéssel, amely testületek meghaladják a különérdekek érvényesítésére keletkezett szervezetek (pártok, egyesületek stb.) egoizmusát.

A *Rerum novarum* a társadalmi reformokat nem öncélként kezelte, hanem azokat az emberi személyiség méltóságának, szabadságának és függetlenségének megvalósítása érdekében fogalmazta meg. Ehhez az szükséges, hogy minden embernek biztosítsák a munkához való jogát, és a munka becsületos elvégzése ellenében olyan igazságos munkabért, amelyből családjával együtt emberhez méltó módon képes élni, nem vonva kétségbe a munkáltató jogát sem az ugyancsak igazságos mértékű haszonra, amelyet azonban a közjó iránti kötelezettségek (például az adók)

terhelnek. Ezen célok elérése érdekében az egyház nemcsak a munkavállalók szervezkedésének jogosságát ismerte el, hanem a társadalmi igazságosság érdekében szükségesnek minősítette az ebben az alkuban gyengébb fél, a munkásság támogatását. Az erkölcsi támogatást maga az egyház ajánlotta fel, míg a szociális problémák törvényes megoldásában az államnak tulajdonított fokozottabb szerepet. A keresztény szociális tanítás szakított a liberalizmus államfelfogásával, mivel vele szemben sürgette az állam beavatkozását a termelési viszonyokba, azt, hogy az állam terjessze ki jogkörét és kötelességeit. Ezt ekkor még nem elsősorban a tulajdonviszonyok vonatkozásában, mint inkább az újraelosztás szférájában látta lehetségesnek.

A keresztény- szocializmus

A katolikus társadalmi tanítás, vagy másként fogalmazva a szociális katolicizmus — kiegészülve más keresztény egyházak hasonló jellegű megnyilatkozásaival — képezte és képezi a 19. század végén induló keresztény szociális mozgalom ideológiai alapjait. A nálunk félreérthető módon *keresztényszocializmus*nak nevezett irányzat definitív meghatározása — már amennyiben ilyen egyáltalán lehetséges — Giesswein Sándor prelátustól, a mozgalom vezetőjétől, 1907-ből származik: „A keresztényszocializmus szó elnevezése ama társadalompolitikai irány-
nak, mely a keresztény etika alapján akarja útját állni a hatalmas-
kodó individualizmus által előidézett társadalmi igazságtalansá-
goknak, s az egészséges társadalmi fejlődést ily természetű refor-
mok életbeléptetésével óhajtja biztosítani... A kereszt-
tényszocializmust tehát abban az értelemben kell vennünk, hogy
az egy keresztény szociális reformnak összefoglalója, rendszere,
mintegy a keresztény igazságosságának a társadalmi és gazdasági
életben való gyakorlati alkalmazása.” Ez a definíció a kereszt-
tényszociális tanítás antiliberális attitűdjét, illetve a radikális meg-
oldásokkal szembeni reform-jellegét emeli ki.

XIII. Leó pápa tanításának nyomán — aki 1903. július 20-án a Vatikánban hunyt el — kibontakozó keresztény politikai és szociális mozgalmak 1945 előtt alapvetően nem bizonyultak sikeresnek. A II. világháború kataklizmájában és annak nyomán megújult keresztény társadalmi-politikai irányzat — immár a *kereszténydemokrácia* — az 1945 utáni fél évszázad Nyugat-Európájának meghatározó tényezője lett.